УДК 4У (07)

Гоз Д., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СЕМАНТИКА ТИРЕ У ПОЕЗІЯХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Розглянуто функції (граматичну. семантичну та емоційну) та конотаційний потенціал тире в поезіях Ліни Костенко. Схарактеризовано основні випадки нормативного та індивідуально-авторського уживання тире.

Ключові слова: *семантика тире, "граматичне" тире, "варіативне" тире, "авторське" тире.*

Поняття "пунктуаційна поетика" охоплює і систему використання розділових знаків у мовленні окремого автора; і систему вживання розділових знаків у поетичному та прозовому мовленні з урахуванням їхньої функції та конотативної значущості "загальнотипологійні вияви пунктуаційності в художньому творі" [Загнітко 2013, 7]. Авторський "пунктуаційний стиль", що виявляється в особливостях уживання розділових знаків, найповніше та найвиразніше простежується в поезіях. А тому не втрачає актуальності з'ясування особливостей пунктуаційної поетики взагалі, й пунктуації як ознаки індивідуального стилю Ліни Костенко зокрема.

У поетичному тексті, який є актом авторського самовираження, автор свідомо чи підсвідомо узгоджує невербальні елементи комунікації з власним баченням світу, зі своїми емоціями. Тире з огляду на обсяг його смислової інформації та емоційної вагомості є одним із найуживаніших розділових знаків. Новизна дослідження полягає у з'ясуванні функцій та семантики індивідуально-авторського тире у поезіях Ліни Костенко.

Термін тире (*tirer* "тягнути", "витягувати") запозичений із французької типографської термінології. Порівняно з іншими розділовими знаками, тире ввійшло до системи пунктуаційних знаків не так давно. У російському мовознавстві тире вперше було вжито М. Карамзіним (кінець XVIII ст.); тире на позначення "умовчування" фіксує граматика О. Барсова (1797) [Загнітко 2011, 8]. В україністику тире запроваджують І. Котляревський в "Енеїді"

(1798) та О. Павловський у "Граматиці малоросійського наріччя" (1818) [Бурячок 2004, 2].

"Тире – розділовий знак, одиничний або парний, графічне зображення якого – пряма горизонтальна риска (–). Уживається в простому і складному реченнях. Виконує найрізноманітніші функції ("розмежування – виділення"), передає несподіваність, протиставлення, різку зміну подій. Вимагає граматичної паузи, що часто переходить у психологічну. Тривалість паузи залежить від місця і функції тире" [Козленко 2009, 8].

У сучасній мові тире набуло максимального спектру значень. Широта його використання свідчить про універсальний характер цього знака. Н. Валгіна наголошує на тому, що в сучасній мові тире "витісняє" інші розділові знаки (двокрапку, кому) і стає поліфункціональним [Валгіна 1979, 5].

"У тексті, особливо художньому, виникає авторська розстановка розділових знаків, викликана бажанням посилити увагу до інтонаційної сторони писемного тексту, відобразити на письмі складні й багаті усні засоби членування і підкреслення частин думки, уточнення їх, що значно розширює функціональне поле розділових знаків, їхню семантику: вступаючи у варіативні зв'язки з нормою, розділові знаки набувають експресивного значення, виконують стилістичні функції" [Плющ 2004, 12].

У пунктуаційній поетиці вагомою є пунктуаційна ситуація, "що реалізується в необмеженій кількості пунктуаційних моделей" [Загнітко 2013, 7], тобто висловлюваннях, у яких усталене вживання розділових знаків. У таких висловлюваннях можна простежити регулярні та нерегулярні розділові знаки, а також улюблені – найбільш уживані знаки.

У пунктуаційній поетиці Л. Костенко найуживанішим знаком є тире. У поетеси воно має різну семантичну наповненість та інколи заступає інші розділові знаки, що дозволяє говорити про її творчу, індивідуальну манеру розстановки знака. На сто використаних розділових знаків (без урахування абсолютного кінця) п'ятдесят припадає на тире. Залежно від архітектоніки поезії та задуму поетеси тире виконує граматичну, змістову (семантичну) та емоційну функції.

"Граматичне" тире (відповідно до правил пунктуації) у поезіях Л. Костенко уживане обмежено – усього 17. Уживання такого тире в поетичному мовленні поетеси завжди передбачає граматичну

паузу, яка часто переходить у психологічну. Інтонація тире є дуже важливою, адже вона допомагає правильно сприймати поетичний текст. Кодифіковане тире має у Л. Костенко комунікативну значущість. Воно структурує та логічно організовує думку поетеси, увиразнює змістову та логічну структуру речення: *Розстане віск – я в море упаду / і захлинуся морем, як тобою.*

У простих реченнях граматичне тире між підметом і присудком (іменною частиною складеного присудка) із часткою **це** має семантику означення того чи іншого явища. Тире увиразнює емоційно-експресивний стан смутку ліричної героїні, яка переконує себе в тому, що тиждень – це невеликий проміжок часу і вона зможе його перечекати:

Вмовляю себе, що тиждень – це так небагато.
Ну, що таке тиждень? Були й не такі тижні.
При згадці про тебе я гріюсь, немов при багатті.
Дощі зарядили, такі затяжні-затяжні [с. 56].

У простому неповному реченні тире заміщує пропущений присудок, який легко відновити з контексту. Знак тире ніби компенсує пропущені слова, вказує на їхнє місце в реченні. Тире акцентує увагу на душевній драмі ліричної героїні, душа, якої переповнена смутком, жалем та непролитими словами:

Ти вчора поїхав, ти ж тільки поїхав учора,
а вже мені будень диктує дощі та й дощі.
І де ж мені взяти для дум зрівноважені чола,
для смутків сутулих – непродощимі плащі? [с. 56].

Показовим є структурний паралелізм речень із пропущеними членами речення: *такий* і *люблю*, де тире їх компенсує. Поетеса намагається передати свої переживання. Кохана людина для неї кожного разу різна. Він (коханий) ніби чужий для неї, але й водночас неминучий, тобто той, без якого життя неможливе:

Такий чужий
і раптом – неминучий!
<…>Люблю.
Чужого.
Раптом – неминучого [с. 35].

У простому неповному реченні з пропущеним присудком тире має семантику напрямку дії. У реченні пропущено дієслово, але з контексту можна зрозуміти, що душа ліричної героїні прагне додому, до своєї рідної домівки, де є золотий силует, який оберігає

її. Тире як горизонтальний графічний знак вказує на напрямок, означуючи місце, до якого лине душа ліричної героїні:

Скільки душа прориває тенет!

З моря і суші – додому, додому! [с. 64]

Тире при відокремлюваних прикладках позначає вагомість події (стану) – казки, яка тривала так недовго. Додатковий емоційний ефект створює сама архітектоніка вірша: повторення займенника *ця / цей* та тире в подібній позиції у двох суміжних реченнях (у другому реченні – "авторське" тире). Розмежовуючи за допомогою тире два стани буття людини (щастя – відсутність щастя, кохання – відсутність кохання), Л. Костенко намагається пояснити мінливість людської долі, що щасливе кохання було недовгим. "Граматичне" тире в першому реченні підсилюється "авторським" у наступному:

Ця казка днів – вона була недовгою.

Цей світлий сон – пішов без воротя [с. 28].

Л. Костенко найчастіше послуговується тире у складних безсполучникових реченнях. Основна мета такого тире – розмежування двох частин одного речення.

У безсполучниковому реченні тире між двома головними членами речення, вираженими інфінітивами, символізує емоційну напругу прийнятого рішення ліричної героїні. Такий ефект підсилює нагромадження простих речень в одній строфі, а також тире, яке розмежовує дві дії, вміщені в одному висловлюванні:

Стоять в шибках осінні вітражі.

Забути все. Піти – не озирнутись.

Ти здатен на смертельні віражі.

Ми не могли у світі розминутись [с. 9].

Граматичне тире у складному безсполучниковому реченні має семантику наслідку того, на що вказано в першій частині. Між частинами безсполучникового речення можна вставити сполучник **і**. Тире передає емоційну напругу, пояснює силу почуттів:

Розтане віск – я в море упаду
і захлинуся морем, як тобою.
Цієї жаги некликану біду
лише твоєю ніжністю загою [с. 9].

Божевілля моє, божемилля,
богомілля моїм сльозам!

Один-єдиний дотик абсолютного –
моя душа відкрилась, як Сезам [с. 22].

Причиново-наслідкові відношення між компонентами безсполучникового речення (можна ввести слова **і тому**) передає тире, яке символізує нескореність духу героїні. Як сильна жінка, вона здатна вистояти перед будь-якими спокусами:

Ти Везельвул. По душу теж приходив.
А я не віддала її – й жива [с. 10].

При прямій мові після слів автора вживаються двокрапка та тире. У таких реченнях тире має традиційну семантику відмежування авторських слів від прямої мови:

Про той собор. Про людство. Про війну.
Про білий світ, про небо з далиною.
А може, він голубці каже: – Ну,
як я літав, ти скучила за мною? [с. 18].

Забарився, прийшов нескоро.
Мандрувала я дні в жалю.
І в недобру для серця пору
я сказала комусь: – Люблю… [с. 19].

Смислова функція розділових передбачає їх варіативність, тобто уможливлює паралельне їх уживання.

У простому реченні можуть варіюватися тире та кома при відокремлених узгоджених означеннях після означуваного іменника. Л. Костенко уживає тире як знак, сильніший за кому. Додатковий емоційний ефект створює повтор займенника *я.* Тире стоїть після означуваного іменника, а узгоджені означення перенесені у другий рядок. Така архітектоніка строфи, розмежовуючи, одночасно фокусує увагу на означуваному слові *кілометри*, яке символізує життєвий шлях людини, та на його характеристиці (*обвітрені, задихані і злі*). Лірична героїня, переживши нещасливе кохання, хоче позбутися душевних мук. Слово *кілометри* вживається у значенні *життя*. Воно є складним (*обвітрене, задихане і зле*), але лірична героїня готова прийняти будь-які труднощі. Можливо, у цих далеких кілометрах, вона хоче знайти себе:

Я кину все. Я вірю в кілометри – (,)
обвітрені, задихані і злі.
Багато їх у матінки Деметри,
яка була богинею землі [с. 30].

Для пунктуаційної поетики Л. Костенко показовим є тире в інверсійних та неінверсійних конструкціях між підметом (підметами) і присудком з порівняльною часткою. Присудок характеризує предмети. Поетеса милується красою квітів, які схожі на декорації, але насправді вони живі:

Немов чарівні декорації – ( )
жасмин, троянди і бузок [с. 92].

Мотив швидкоплинності життя відчувається в порівнянні дерева, листя якого вже опадає, із рогами оленями. Життя проходить дуже швидко. Багато людей іде з життя, але кожного дня народжуються нові особистості –індивідуальні та неповторні:

Уже дерева – ( ) як рогаті олені.
Останнє листя облітає з крон [с. 70].

У простому реченні після узагальнювального слова перед однорідними членами речення однаково можливі двокрапка і тире. Л. Костенко уживає тире, не лише пояснюючи, що саме було, а й певною мірою протиставляючи події, що відбулися в її житті:

Усе було – (:) і сум, і самота,
І горе втрат,і дружба нефальшива [с. 71].

У складному безсполучниковому реченні варіативними є тире і двокрапка, які виконують функцію пояснення. Пояснюючи причину того, чому не вдається забути кохану людину (все їй нагадує про неї), Л. Костенко уживає тире як сильніший знак, за допомогою якого подається не лише пояснення, а й увиразнення, зіставлення двох частин речення, чим засвідчується його емоційна насиченість:

Я вже забула. Не моя провина – (:)
то музика нагадує про Вас,
то раптом ця осіння хуртовина [с. 32].

Індивідуально-авторське тире у складних безсполучникових конструкціях має семантику пояснення. Завдяки тире підкреслюється бажання вірити в ідеал, у силует, який світиться у вікні золотому, а також прагнення досягти його:

Може, й навік, але справа не в тому – (:)
тільки б не танув, як тінь на льоду,
той силует у вікні золотому! [с. 64]

Л. Костенко вживає тире із семантикою означення, при цьому за допомогою частки *як* підсилюється перша частина речення і все висловлювання набуває більшої емоційності. Після першого

номінативного речення могла б стояти крапка, кома або знак оклику. Любов є сенсом життя людини. Без неї вона відчуває себе самотньою:

А ця любов – ( ) як холодно без неї!
Як поцілунок долі у чоло.
Як вічний стогін пам'яті моєї [с. 71].

У пунктуаційній поетиці Л. Костенко "авторське" тире не зумовлене жодним правилом, уживане не часто. Таким є тире із семантикою пояснення в простих інверсійних реченнях. Найбільша увага зосереджується на тих членах речення, які винесені на кінець строфи. Душа ліричної героїні сповнена жалем через розлуку з коханою людиною:

І тільки з відстані розлуки
обпалить, змучить, защемить –
твоя присутність, твої руки,
твоє обличчя у ту мить! [с. 68]

Виокремлюючи за допомогою тире вставне слово, яке характеризує сонце, поетеса вказує не лише на незвичайний колір сонця, а й передає своє захоплення, подивування, зачарування світилом, що засвідчує знак оклику:

А сонце, сонце, сонце – пурпурове! –
такого ще ніколи не було [с. 50] .

Тире в поєднанні зі знаком оклику передає емоційний стан поетеси від замилування природою і в безсполучниковому реченні:

І хори птиць, і цих дубів хороми.
І сосни, сосни, SOS ! – тону у їх красі [с. 69] .

У цих реченнях можливе паралельне вживання знака тире і коми, і відповідно, їх можна кваліфікувати як варіативні знаки. Л. Костенко намагається зорово й емоційно зіставити за допомогою тире дві частини складного речення. Завдяки поєднанню цих розділових знаків передана думка сприймається із емоційним піднесенням й графічно відтворює мовленнєву інтонацією.

Тире є улюбленим знаком Л. Костенко. Цей знак уживається значно частіше в її поезіях, ніж усі інші розділові знаки. Функції та семантичне наповнення тире програмуються бажанням автора якнайточніше передати читачеві свої думки, емоції, сподівання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барулина Н. Н.* Роль знаков препинания при актуализации высказывания / Н. Барулина // Русский язык в школе. – М., 1982. – №

3. – С. 90–91. 2. *Бурячок А. А.* Тире / А. А. Бурячок / Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С. 686. 3. *Валгина Н. С.* Знаки препинания …зачем они? / Н. С. Валгина // Русская речь. – М., 1968. – № 5. – С. 60–65. 4. *Валгина Н. С.* Знаки препинания как средство выражения смысла в тексте / Н. С. Валгина // Филологические науки. – М., 2004. – № 1. – С. 6–26. 5. *Валгина Н. С.* Русская пунктуация: принципы и назначения / Н. С. Валгина. – М., 1979. – 124 с. 6. *Валгина Н. С.* Что такое авторская пунктуация ? / Н. С. Валгина // Русская речь. – М., 1978. – № 1. – С. 48–56. 7. *Загнітко А. П.* Пунктуаційна поетика: форми, семантика, функції / А. Загнітко // Українське мовознавство. – КНУ імені Т. Шевченка. – К., 2013. – Вип. 42/1. – С. 134–140. 8. *Загнітко А.* Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис // А. Загнітко. – Донецьк, 2011. – 992 с. 9. *Козленко І. В.* Українська пунктуація: навчальний посібник / І. В. Козленко. – К., 2009. – 319 с. 10. *Костенко Л. В.* Триста поезій. Вибрані вірші / Л. В. Костенко. – К., 2012. – 416 с. 11. *Парубченко Л. Б.* Языковая многозначность и пунктуация / Л. Б. Парубченко // Руссистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы. Мат. междунар. научн. конф. (Москва, 8–10 июня 2002 г.). – М., 2003. – С. 265–276. 12. *Парубченко Л.Б.* Пунктуационное арго / Л.Б. Парубченко // Русский язык сегодня. Выпуск Проблемы языковой нормы. Сб. статей // Ин-т русского языка имени В. В. Виноградова РАН. – М., 2006. – С. 441–443. 13. *Плющ Н. П.* "Авторська" пунктуація в системі графічних знаків відображення на письмі невербальних компонентів комунікації / Н. П. Плющ // Українське мовознавство. – КНУ імені Т. Шевченка, – К., 2004. Вип. 29–30. – С. 35–40. 14. *Українець Л.* Конотація пунктуаційних знаків в українській поетичній мові XX ст.. / Л. Українець // Українське мовознавство. – КНУ імені Т. Шевченка. – К., 2011. – Вип. 41. – С. 68–84.

Стаття надійшла до редакції 19. 04. 2013.

Гоз Д., студ.,
Киевський национальный университет имени Тараса Шевченко

СЕМАНТИКА ТИРЕ В ПОЭЗИЯХ ЛИНЫ КОСТЕНКО

Рассмотрено функции (грамматическую, семантическую, эмоциональную) и коннотативный потенциал тире в поэзиях Лины Костенко. Описано основные случаи нормативного и индивидуально-авторского употребления тире.

Ключевые слова: *семантика тире, "грамматическое" тире, "вариативное" тире, "авторское" тире.*

Goz D., Stud.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SEMANTICS OF DASH IN THE POEMS BY LINA KOSTENKO

Semantics and functions of dash in the poems by Lina Kostenko is considered. The basic cases of normative and individual usage of dash are analyzed.

Keywords: *semantics of dash, "grammatical" dash, "variable" dash, "author's" dash.*

УДК 811.111'42

Головань В.О., асп,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МОДАЛЬНІ ДІЄСЛОВА ЯК МОРФОЛОГІЧНИЙ ЗАСІБ МОДЕРАЦІЇ КАТЕГОРИЧНОСТІ В ПАРЛАМЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі засідань європейського парламенту)

Стаття присвячена дослідженню та опису використання модальних дієслів як одного з морфологічних засобів модерації категоричності в дискурсі Європейського парламенту. Дискурс засідань Європейського парламенту характеризується деякими мовленнєвими особливостями та модерацією висловлювань, що зумовлено його цілями і виражається за допомогою певних мовних засобів відповідно до конкретної мовної ситуації.

Ключові слова: *парламентський дискурс, Європейський парламент, модерація категоричності, модальні дієслова.*

Метою статті є опис функціонування модальних дієслів як одного з морфологічних засобів модерації категоричності в дискурсі Європейського парламенту.

Актуальність цього дослідження визначається тим, що категорія категоричності/некатегоричності висловлювання є важливою в організації ефективної взаємодії комунікантів як у міжнаціональному спілкуванні, так і в комунікації представників окремого соціуму або інституту. Її поглиблене вивчення може